

Bizonytalan remények és tétova kételyek (I.)

Borús gondolatok az erdélyi magyarság száz évéről

„Teljes nemzeti szabadság az együttlakó népek számára. Mindegyik népnek joga van a maga neveléséhez és kormányzásához saját anyanyelvén, saját közigazgatással, saját kebeléből választott egyének által. A törvényhozó testületekben és az ország kormányzásában való részvételre minden nép népességének számarányában nyer jogot. Egyenlő jog és teljes felekezeti autonóm szabadság az állam összes felekezete számára.”

RÉSZLET A ROMÁN NEMZETGYŰLÉS HATÁROZATÁBÓL.
GYULAFEHÉRVÁR, 1918. DECEMBER 1.

■ A borús gondolatok ott rejlenek valahol a lélek mélyén. Mert Erdély a gyerekkori múlt és az öregkori jelen. A fájdalmas nosztalgiák és az öngyötrő dilemmák korszaka. Be kell lépni vagy vissza kell lépni e világba. Hogy a borús gondolatok megfogalmazhatók legyenek. Talán a költészet varázsában. A gyerekkori múlt nagy eszménye, Reményik Sándor segítségével. Ahogy ő lépett át e bűvös határon.

NAPKELTE

A VÁRAD-VELENCEI ÁLLOMÁSON

*A vonat dübörögve befutott.
A kalauz kiáltott. Várad-Velence!
Másképp mondotta, más nevet kiáltott,
De már így maradt meg az én fülemben’.*

*Piros hajnal volt, csípős, őszre járó.
Mint ég titkába látó óriás,
Úgy kéklert keleten a Királyhágó.*

*Jöttem Szent László gyógyforrása mellől,
Elmélkedve nyugatról és keletről,
S a Lélekről mely megújul – magától.*

*A vonat befutott – s felkelt a nap –
A fejedelmi Transzylvániából.*

Szubjektív bevezetés: a Kiáltó Szótól a Hívó Szóig

■ Az első, a *Kiáltó Szó* Kós Károly kétségbeesett röpirata. Közvetlenül a trianoni békediktátum után. A második, a *Hívó Szó* tizenhat kolozsvári magyar értelmiségi *töprengése*. Közvetlenül a diktatúra bukása után. Kós alaphangja felháborodott és elszánt. Felháborodott az erdélyi diaszpóra kezdete miatt. Hogy sokan *elmentek a vizek mellett* nyugat felé – új hazát keresni. De ezek ne is jöjjenek vissza. Mellbe vág az ítélet. Elmentem a következő diaszpórában a vizek mellett nyugat felé – új hazát keresni. Nem is me-

hetek vissza? És Kós hangja elszánt. Mert megjelöli a kisebbségi célokat. „Kétmillió magyarra mint fundamentumra akarjuk felépíteni az új keretek közt nemzeti autonómiákat, melynek egy részét saját szabad elhatározásából ígéri nekünk Románia szentesített törvénye: a gyulafehérvári határozat, más részét megszerzi akaratumk és erőnk, másfelől Románia józan belátása... Kiáltom a célt: a magyarság nemzeti autonómiája.”

A tizenhat magyar értelmiségi töprengésének alaphangja nyitott és megfontolt. Nyitott. Sorsomat illetően is. Mintha nem elküldenének. Inkább visszahívnának. Egykori iskolatársaim. Tegnap tanártársaim. Mai tudóstársaim. Megfontolt. A kisebbségi célokat tekintve is. „A független Románia alapján állunk, amelynek jogállamként biztosítania kell a nemzetiségek politikai-kulturális önrendelkezését és önkormányzatát is. A politikai határoktól függetlenül, amelyeket adottaknak, nem vitandóknak, de spiritualizálhatóknak tartunk, nyelvi-kulturális-etnikai önazonosságunkhoz ragaszkodunk, és mint kollektív személyiség kívánunk részt venni a holnap demokratikus Románia gazdasági, politikai, művelődési életében.” A *Kiáltó Szó* és a *Hívó Szó* között 67 esztendő. Nem azonos hang. De egymást folytató azonos célok. Van ebben valami megnyugtató, de valami meggondolkodtató is. Megnyugtató, hogy a szándékok és célok a helyzetek alapos végiggondolására épülnek. De meggondolkodtató, hogy a szándékok és célok évtizedek múltán is azonosak lehetnek. Mintha semmi sem változott volna. Megállt volna a történelem. És a helyzetek konokul újrafogalmazták volna önmagukat. Erről van szó, vagy erről is szó van? Valamelyes öngyötres árán is – végig kell gondolni.

De vissza a költészethez. Gyerekkorom-ifjúkorom, Erdély-élményem leglényesebb meghatározójához. Milyen világba lép be Várad-Velencénél a vonat? Hány arcot mutat a „fejedelmi Transsylvánia”?

Csak az emlék mélységének és súlyának sorrendjében. A kísérteties Erdély. Reményik Sándor Atlantisz-Erdélye. Az elsüllyedt földrész. Ami a magyar hajósoknak felüzen a tengermélyből. „Erdély harangoz, harangoz a mélyben”. Vagy fenyegető lovas favágója. Aki „a fejszét a vállára vetette, mint halál a kaszát”. De „a fenyők sötét gyűlölettel nézik és zúgnak, mint az összeesküvők”. Vagy Áprily Lajos titkokat teremtő, művesmester Erdélye. Ahol a tavasz megáll Apáczai holland özvegyének sírja felett a házsongárdi temetőben; Brassóban ötvös-ösök domborítanak fejedelmi kannát Bethlen asztalára; és így vallhat magáról a tetőn a költő: „titokzatos szót mondtam akkor: Erdély...” És a még felnőttként felfedezett vagy újra felfedezett Bánffy Miklós. Regénytrilógiájában a havasok csúcsain karcsú antik istennőalakok fénylő sugártesteit teremtik a fagyban lecsapódó, gomolygó párák.

Objektív bevezetés: Trianon, Belvedere, Bukarest

■ Tehát a nemzeti autonómia követelése '21-ben és '89-ben is. Igaz, más hangon és más indulattal. Mégis makacs következetességgel ugyanaz. A vesztes háború és a győztes forradalom után is. Más, de mégis hasonló helyzetben. Először egy győztes és magabiztos hatalommal – másodszer egy vesztes és szétzilált hatalommal szemben. A költészet itt is biztosan orientál. A két időpontra és közöttük a majdnem hét évtizedre is érvényesen. Megint csak Reményik Sándor. Axiómákra jellemző érvénnyel. Hogy az autonómiának mi a kemény magja. És miként kell építeni és védeni. Igen – a *Tempлом és iskola*. És igen – *az Ahogy lehet*.

*Ti megbecsültök minden rendet,
Melyen a béke alapul.
De ne halljátok soha többé
Isten igéjét magyarul?!*

*S gyermeketek az iskolában
Ne hallja szülője szavát?!
Ne hagyjátok a templomot,
A templomot s az iskolát!*

*Te is, testvérem, karszti sorsodat
Fogadd el, s védj meg karszti földedet,
Azt a sírodnak is kevés humuszt,
Azt a pár négyzetméternyi helyet,
S azt a fölséges Isten-lábnymot,
Mít a lavina minden rohama
Eltörölni még sohasem tudott.
Védj azt a talpalatnyi telkedet,
Cserépkancsódat és tűzhelyedet,
Utolsó darab száraz kenyered!
De azt aztán foggal, tíz körömmel,
Démoni dühvel és órült örömmel –
Ahogy lehet...*

Ahogy lehet...

Vagy ugyanaz színhelyekben, reprezentatív – fátumhordozó palotákban elbeszélve. A Nagy-Trianon Palota, Párizs mellett. Barokk pompa a XVII. század második feléből. Távolabbi múltját fény ragyogja be. XIV. Lajos, a „Napkirály” fénye. Közlelbi múltját árny borítja el. Clemenceau miniszterelnök, a „tigris” árnya. Az abszolút monarchia történelmi „gloire”-ja és a békediktátum pszichológiai sokkja. A Belvedere Palota Bécs felett. Ismét barokk pompa. A XVIII. század első feléből. Rajta Savoyai Jenő győztes felszabadító háborúinak történelmi dicsősége és az Erdélyt felosztó második bécsi döntés történelmi gondja. Bukarestben pedig a monumentálisan ízléstelen márványpalota. A bukásra álló diktátorkarikatúrájának, a „Kárpátok géniusának” tragikomikus önarcképe.

A Nagy Trianon és a Belvedere – a trianoni diktátum és a bécsi döntés között

■ Kísérletek a nemzetiségi autonómia elméleti alapjainak tisztázására és politikai gyakorlatának megtervezésére. Az önrevízió bölcselete és a vásárhelyi találkozó. Makkai Sándor és Tamási Áron.

Makkai Sándor érdekes regényíró, nagy hatású hitszónok és új utakra vezető, vitákat kirobbantó bölcselő. '27-ben (*Magyar fa sorsa*) Ady költészetét védi meg a támadásoktól. '31-ben (*Magunk revíziója*) egy új kisebbségi neveléspolitikát elveit körvonalazza. '37-ben (*Nem lehet*) a kisebbségi lét lehetőségeit és lehetetlenségeit vizsgálja és vitatja.

Tamási Áron a kor egyik legjelentősebb erdélyi írója. '28-ban romantikára hajló ábrázolásmóddal indul életművében a nagyepikai műfaj (*Szűzmáriás királyfi*). '31-ben erősen naturalisztikus ízek alakítják a műformát át (*Címeresek*), '32 és '34 között, az Ábel-trilógiában születik meg a népi elbeszélés sajátosságait is magába ötvöző realista regényforma. Közben kialakul Tamási jellegzetes novellisztikája. Egyre erőteljesebbé váló publicisztikája pedig, a *Cselekvő ifjúság* című ciklusban, már közvetlenül a vásárhelyi találkozót előzi nagy értelmezi is.

Tehát Makkai. És a nemzetiségi autonómia elméleti alapjainak tisztázása. Az önvizíó bölcselete. '31-ben a *Magunk revíziója*. Gondolatmenetében egy bölcseleti traktátus logikája és egy szentbeszéd dinamikája ötvöződik. Elmélyült és hatásos egyszerre. A megcsontosodott előítéletek bírálata és a megváltozott életlehetőségekhez alkalmazkodó új értékekre alapoz. Az összeroppanás összefüggésrendszere nemcsak kinn a történelemben, de benn, a mentalitásban is keresendő. Nem a külvilág revíziója, hanem a belvilág revíziója a legfontosabb. Pontosabban a kettő egymásra épülő egysége a legfontosabb. Az önfelmentő, naiv egységgé összeálló előítélet-csomók revíziója. A gyermeketeg állag: múltunk hibátlanul szép volt. Velünk érthetetlen igazságtalanság történt. Semmiért sem vagyunk felelősök. Joggal várhatjuk a csodát. E rossz logikában a csodavárás a legveszedelmesebb. Bénítóan lefegyverző. Eltakarja az igazi feladatot. Hogy a külső impériumhoz kötött felszíni magyarságot a belső hatalomhoz kötött elmélyült magyarsággá kell nemesíteni. Erre építhetők az új kisebbségi neveléspolitikai körvonalai. A *Magunk revíziója*. Öt előadás. Ezekben ama bizonyos körvonalak. Bennük a Makkai-életmű egyik leglényegesebb összetevője. Gondolkodásunk alapja legyen a tények elemzése. Vagyis a tények parancsa. Mert ezek, vagyis a tények alakítják vagy alakítják át az értékeket. Ez a magunk revíziója kiindulópontja. Ezzel indul a politikai-etikai-pszichikai mozgás, ami a hatalom külső magyarsága helyébe a lélek belső magyarságát állítja. Ehhez – természetesen – politikai-etikai-pszichikai egység kívántatik. Ami az egyéni ítéletek tekintetében nem a foglalkozásra, hanem a hivatásra figyel. A megfogalmazandó és megvalósítandó értékeket a népi rétegek hordozzák. A tanult réteg, vagyis az értelmiség hozzásegít a népi értékek kibontakozásához. Az organikus kialakuló népi-kisebbségi egységben minden a maga helyén van. Ebbe az organizmusba kell a munkásságot is beemelni. Ennek a népi organizmusnak a kialakítása és felemelése az igazi kisebbségi nemzetpolitikai feladat. E gondolatmenetbe épül be az ifjúság nevelésének megváltozott szemlélete. Alapja a nemzeti lélek és múlt kritikai szemlélete.

Ezt követi '37-ben a *Nem lehet*. Ami a kisebbségi lét lehetőségeit és lehetetlenségeit vizsgálja és vitatja. Izzó vagy izgatott publicisztika. Nem egy bölcseleti traktátus logikája és egy szentbeszéd dinamikája egyesül benne. Inkább egy manifesztáció határozottsága és egy konfesszió belső kényszere. Ettől érződik benne a remegésig fokozódó pszichés feszültség és a minden vitára kész morális elszántság. Egy éve mond le a püspökségről és hagyja el Erdélyt. Vagyis lép ki eddigi élete tartalmából és távozik színteréről. Ezt kell indokolnia önmaga és közössége előtt. Bölcselőként és egyházfőként egyaránt. A kisebbségi létről van szó. Amit a háború hozott létre és kényszerített rá a vesztesekre. Ezt elfogadni és ebben élni pedig morális és praktikus lehetetlenség. A nemzet az eredetre, fajra, nyelvre, műveltségre épülő szerves egység. Ebben jött létre és csak ebben fejlődik tovább. Erre épült a korábbi nemzetiség-fogalom. Jelölve a nagyobb egységeken belüli kisebb egységet. Ezt váltja fel a kisebbségfogalom. Jelölve a nagyobb egységből leszakadt vagy leszakított, szervetlen vagy inkább szervetlenné tett tömeget. Ezért mondja: „magát a kisebbségi »kategóriát« tartom emberhez méltatlannak és lelkileg lehetetlennek” A gondolatmenet a továbbiakban nehezen követhető. Mind distinkcióiban, mind konklúzióiban. Legalábbis egy értekezés logikájaként nem. Legfeljebb egy vallomás kényszereként igen. A vitapartnerek is ilyenként válaszolnak. A legmagasabb szinten Reményik Sándor. A távozók vallomásával a maradók vallomását szegezve szembe. A maradást, a kisebbségi sors vállalását a legmagasabb erkölcsi parancssá avatva. Ami még egy Kant-allúzió etikai és esztétikai súlyát is elviseli. „Az erkölcsi törvény mint magyar követelmény bennünk. A transzylván csillagok pedig felettünk. És semmi más. Nekünk lehet – mert kell.”

Tehát Tamási. És a nemzetiségi autonómia gyakorlatának egyértelmű megtervezése. A Vásárhelyi Találkozó. Érdemes megfigyelni. A találkozót megelőző írásaiban hivatkozik Makkaira. Híressé vált publicisztikájára, a *Nem lehetre*. Elhibázott volt, mert egyéni hangulat és idegállapot szülte. Nem töltötte meg föld ízű elemi erejével a közösségi életosztón. Őt azonban megtöltötte. Amikor elnökként megnyitotta a Vásárhelyi Találkozót. Hogy jelentse: „mostoha idő jár az ő hegyi országában. Igen, mostoha idő jár ránk ebben az országban”. És sorsközösségről beszél népe szolgálatában. Honpolgári jogokat és szabadságot követelvén magyar és idegen elnyomótól egyaránt. Emelkedett, szinte prófétai a hangja. „Testvérekhez, magyar férfiakhoz” beszél. Kisebbségként élő negyvenmillió európairól. Ezek között másfél millió magyar kisebbségről az idegen hatalom alatt. E másfél millió követeiként jöttek a találkozóra. Elemi emberi és nemzeti jogokat követelve. Mert meg akarják találni a kivezető utakat, és elöl akarnak járni rajtuk. Úgy tűnik, az erdélyi magyarság fiatal férfiai meghallották és megértették a vívódásból fakadó szavakat. És eljöttek, mert megérezték, hogy cselekedni kell. Megértették, hogy legyen együtt az erdélyi magyar társadalom minden árnyalata. Világnézeti-vallási és osztálykülönbség nélkül. Nemzeti gondokról lévén szó, nem figyelve osztálykülönbségekre, és elvetve az osztályharc minden változatát. Mindebből következik: meg kell nevezni a világnézeti-politikai formát, amivel ez az összejövétel jellemezhető. A kisebbségi magyarság legnagyobb rétege falusi kisbirtokos és munkás. Erre épül a népi rétegeket vezetni, érdekeiket képviselni hivatott középosztály. Így alakulhat egy homogén kisebbségi társadalom. Az egykori liberális demokrácián túllépő népi demokrácia. Népi demokrácia. Amikor még e fogalom jelentése tiszta. Még nem rakódott rá a későbbi történelem zavaros hordaléka. Az emelkedett hangvételű elnöki megnyitó bízik a tanácskozás tétéleinek megvilágító erejében. Heroikus elméleti vállalkozásra készül: „Hősnek kell lenni! És miért ne lehetnétek, hiszen hősei, isteni törvény szerint, minden népnek vannak súlyos időkbén.”

A találkozó elméleti megalapozásához közelítve teljesen egyértelműen fogalmaz egy hármas követelményrendszer. A kisebbségi önrendelkezésre, kisebbségi egységre és kisebbségi önvédelemre támaszkodva. Vagyis az erdélyi magyar kisebbség öntudatosra és erőssé tételéről van szó. Hogy sorsát kezébe véve önmaga irányíthassa. Az erdélyi magyar kisebbség egységessé tételéről van szó. Ami a falusi kisbirtokos réteg, a munkásság és az őket nevelő értelmiség összefogására épül. És az erdélyi magyar kisebbség öntudatáról van szó. Aminek birtokában megvédheti önmagát. Minden veszéllyel szemben. Ami értékeit, kisebbségi önrendelkezését és kisebbségi egységét fenyegeti.

E három alapelv teoretikus és morális háttéréből kiindulva dolgoztatott ki a háromnaposra tervezett találkozó tematikája, tíz előadásra bontva. 1. Az erdélyi magyarság társadalmi alkata és erkölcstana, átalakulásának útjai és képe. 2. Az erdélyi magyar nemzetkisebbség közjogi és nemzetközi jogi helyzete. 3. Az erdélyi magyarság és a román nép építő együttélésének feltételei és útjai. 4. Az iskolai nevelés, az iskolai nevelés reformja, az iskolán kívüli népnevelés. 5. Tudomány, irodalom, színház, zene, művészet. 6. Az erdélyi magyar napi és időszakai sajtó háború utáni működése, mostani állapota és jövő szerepe. 7. A munkás és iparos tömegek nevelése és szerepe. 8. Közgazdasági politikánk. 9. Mezőgazdasági politikánk. 10. Összefoglaló határozat.

A tanácskozás e program pontjait követi. És ezzel a kisebbségi magyarság társadalmi, gazdasági, jogi és művelődési helyzetének teljességét az előadások és viták tárgyává teszi.

Az összefoglaló határozat a *Hitvallás* címet viseli. Előre jelezve a megfogalmazás vallomások, emelkedett jellegét. A szöveg egy részét pontosan idézem. „Teljes tuda-

tában vagyunk annak, hogy kisebbségi sorsban élünk, s érezzük a szükségét, hogy keressük a román és magyar nép építő együttélésének feltételeit és útját. Igazságunk tudatában állapítjuk meg, hogy a romániai magyarság kisebbségi sorsba kerülése óta mindenkor tanújelét adta, hogy eleget tett állampolgári kötelességeinek. Ezzel szemben a román kormányzatok részéről súlyos támadások érték nemzeti és emberi életjogaiban, és nem kapta meg magatartásáért a kellő méltánylást és elismerést. Mi annak előrebocsátásával, hogy a közép-európai magyarság egyetlen nyelvi és kultúrközösséget képez, amelynek a romániai magyarság is alkotó része, igényeljük a romániai magyarság önkormányzatát, amelyhez való jogunkat az erdélyi románságnak saját elhatározásából született gyulafehérvári határozataira, valamint a békeszerződések kiegészítő részét képező kisebbségi szerződésre alapozzuk. A Marosvásárhelyen összegyűlt fiatalság egy szabadságát szerető nép nyíltságával fordul a nemzeti álmaiban beteljesült és Gyulafehérvár magas szelleméhez felemelkedni tudott román néphez és irányítóihoz, hogy az élet- és emberi jogaiban veszélyeztetett magyarság számára találja meg azt a módot, amely a lelki kibéküléshez, egymás becsületes megértéséhez vezet és a történelmi egymásrautaltságban élő két nép számára a szabad testvéri együttélés lehetőségeit megteremti. Óhajtjuk ezt annál is inkább, mert meggyőződésünk szerint a román és magyar népre a Duna-medencében magasabb rendű közös hivatás vár.”

És még néhány szó Tamási költőien emelkedett és pontos befejező mondataiból. „És végül hadd mutassak rá, hogy a vásárhelyi találkozó miben volt forradalmi. Tisztaiban vagyok azzal, hogy az erdélyi magyarság háború utáni életében határkövet tesz le, amikor leírom ezt a szót. Hitemben megerősödve és népünknek jövődjébe jobb sorsában megnyugodva teszem ezt és boldog vagyok, hogy bejelenthetem az erdélyi magyar ifjúság erkölcsi forradalmát. Mi, akik tizennyolc esztendőn keresztül, napról napra a személyi torzsalkodások fortyogását láttuk: mi száznolcvanheten felemelkedve az erdélyi föld és népünk arca elé, visszaadtuk a szónak erkölcsi tartalmát, nemzeti súlyát és emberi hitelét.

Ennél szebb forradalmat, ebben a tévelygő emberi korban, nem csinált még ifjúság. Boldog vagyok, hogy erdélyi vagyok, és hogy magyar vagyok.”

A Belvederétől Bukarest felé – a bécsi döntés után

■ Nos, a bécsi döntés után bonyolultabb a helyzet. Komplikált történelmi szituáció a kettévágott Erdélyben. Északon, a magyarrá lett vagy ismét magyarrá lett Erdélyben, az alkalmi döntőnkök kreálta Észak-Erdélyben átmenetileg megszűnik a magyar autonómia dilemmája. Délen, a románnak maradt vagy továbbra is románnak maradt Erdélyben, az alkalmi döntőnkök kreálta Dél-Erdélyben folyamatosan kiéleződik a magyar autonómia dilemmája. Észak-Erdély történelmileg igencsak rövid négy esztendeje pillanatnyi fellélegzés. Csalóka illúzió. Pünkösdi királyság vagy beteljesült álom? Történelmi megoldáshoz is kevés. Pszichológiai erőgyűjtéshez is illanó. Egy elszigetelt részország efemer békéje egy teljes földrész globális háborúságában. E globális háborúság percek alatt körbe tombolja a béke ingatag szigetét. Csak néhány tény. '44 augusztus 23-án Románia „kiugrik” a háborúból. A Szovjettel kötött fegyverszünet visszaigéri neki Erdélyt vagy annak nagyobb részét. Szomorúan groteszk epizód. A magyar hadsereg – német segítséggel – szeptember 5-én támad. Dél-Erdélyben el is jut a Marosig. Ott találkozik a szovjet páncélosokkal. 10-én omlik össze az offenzíva. Ezután lépték át a szovjet és román csapatok a „belvederei határt”. Október 11-én foglalták el Kolozsvárt. Közben történt egy furcsa esemény. Az Erdélyi Magyar Tanács szeptember 9-én memorandumot intézett Horthy Miklós kormányzóhoz. Jegyezzük meg jól az időpontot. Szeptember 9-én. Egy nappal az offenzíva

összeomlása előtt. A Torda körüli véres harcok idején. Amikor már feltűnnek Kolozsvár belvárosában a zilált visszavonulók és véres sebesültek. Egy hónappal a város elesését megelőzve. Tizenhárom éves voltam. Jól emlékszem.

A memorandum szövege visszafogott. De a visszafogottságon is átüt az aggodalom. A közvetlen hadszíntérré válás és az ebből következő nemzeti katasztrófává súlyosodó összeomlás miatt érzett aggodalom. A józan ész tiltakozása a katasztrófát rettegve váró tehetetlenség ellen. „Úgy hisszük, hogy Magyarország ügyét végre el kell választani Németország ügyétől. Minél gyorsabban meg kell találni a háborúból való kiválásnak azt a módját, mely nemzeti becsületünk megőrzése mellett hiánytalanul megóvjá népünk érdekeit. [...] A fegyverszünetre és a békekötésre irányuló tárgyalások haladéktalan megindításával kell elhárítani azt a veszélyt, hogy a békekötés időpontjáig országunk területét a körülöttünk élő kis nemzetek ellenséges indultól fűtött seregei szállják meg. [...] Abban a meggyőződésben jutottunk el a főmél-tóságú Kormányzó Úrhoz, hogy ezzel hazánk javát szolgáljuk, mely mindnyájunk számára mindenek fölött áll.” Mindez nagyon kényes időpontban fogalmazódik. Nem egészen másfél hónappal a román vezetés sikeres, az országot óriási előnyök-höz juttató lépése után. Nem egészen másfél hónappal a magyar vezetés balszerencsés, az országot óriási veszteségekre kárhoztató döntésképtelensége előtt. Augusztus 23. Sokáig Románia nemzeti ünnepe. Emlékét alaptalan mítoszok emelik forradalmi győzelemmé. A mítoszok alaptalanok. De hozamuk sikerként épül be a román történelembe. Október 15. Nehezen feldolgozható ügyetlen kísérlet. Emlékét kínos epizódként őrzi a nemzeti köztudat. Valóban kínos epizód. A történelmi kudarcok sorát „gazdagítja”. De az erdélyi memorandum gesztusában mégis van valami szomorú heroizmus. Ahogy néhány elszánt értelmiségi belekapaszkodik a sors könyörtelen kerekébe. Hogy ne foroghasson a végzet felé tovább. És a memorandumot megfogalmazók és aláírók névsora igencsak érdekes. A történelmi emlékezet számára csak néhány nevet.

Tavaszy Sándor református püspökhelyettes. A század filozófiai áramlatait jól ismerő és továbbfejlesztő jeles bölcselelő. Vásárhelyi János református püspök. Az egyházát a későbbi legnehezebb években is bölcsen védelmező főpap. Maksay Albert református teológiai igazgató. Az Amerikát is megjárta művelt tudós és író. Boga Alajos katolikus prelátnak-kanonok. Márton Áron eszméinek és gyakorlatának nehéz sorsra jutott követője. Járosi Andor evangélikus esperes. Az üldözöttek a „világ igazává” avatott védelmezője. Mikó Imre politikus, közíró, történész. A két háború közötti erdélyi történelem krónikása. Haynal Imre orvosprofesszor. Az akadémiakussá választott belgyógyász, a „világ igaza”. Tamási Áron, a nagy író, a „Vásárhelyi Találkozó” fő szervezője, elméleti bevezetője és emelkedett hangú összefoglalója. Venczel József, az Erdélyi Tudományos Intézet igazgatója. Márton Áron hűséges követője. Jordáky Lajos publicista, történész, a meggyőzően érvelő, művelt politikus. Nagy István, az eszméiért sokszorosan börtönt járt munkásíró. Szabédi László, író, költő, tudós tanár. Akit a Bolyai Egyetem későbbi „meggyilkolása” kergetett az önkéntes halálba. Magas intellektuális és morális rangú névsor. Személyesen tanúsíthatom. Tavasztyt, már egyetemistaként, tanulsággal olvastam. Vásárhelyi nagydiák fiát kisdiákként ismertem. Maksayval egy pincében éltem át Budapest ostromát. Mikó írásai-ból tanulgattam szülőhazám történelmét. Tamási *Ábel*-trilógiájáért gimnazistaként őszintén lelkesedtem. Szabédi tragédiája mélységesen megrendített.

A memorandum gesztusában valóban van valami szomorú heroizmus. A fogalmazók és aláírók névsora valóban igencsak érdekes. Fogadtatása és eredménytelensége együttvéve mégiscsak kínos epizóddá teszi a hazai történelemben. Jól emlékszem a napsütötte októberi vasárnapra. Akkor alig múltam tizenhárom éves, amikor átéltem. Most már elmúltam nyolcvanhárom éves, amikor visszaemléke-

zem. Emlékképek is jönnek, olvasmányok is akadnak. Főképpen Fenyő Miksa dokumentumregény értékére emelkedő naplója a fényes napsütésből sötét alkonyba váltó vasárnapról. Lapozgatok és pontosan emlékezem. Ahogy a rádióban délben felolvassák Horthy szózatát. Bizony, más az erdélyiek memoranduma és a kormányzó szózata. A szomorú heroizmusból kínos magyarázkodás lesz. A szomorú heroizmust az mozgatja, hogy nem akarják, hogy az ország tehetetlen áldozattá váljon. A kínos magyarázkodást az mozgatja, hogy nem akarja, hogy önmaga bár-miben bűnösnek látsszon. Fegyverszünetet ígér, de nem ad parancsot a fegyverek náci megszállók ellen való fordítására. A megszállók szemére veti a zsidók deportálását, de semmit sem tett a deportálások megakadályozására. Felszólítja a katonákat előljáróik parancsainak teljesítésére, de semmivel sem utal a teljesítendő parancsok mibenlétére. A kiáltványnak ezzel nagyjából vége. Ám az értelmezhetetlen értelmetlenségek még egymásra halmozódnak. Például a vezérkari főnök az idegtépő katonazenét megszakító hadparancsában. Amely arról szól, hogy a kormányzó a fegyverszünetkérést bejelentő szózata nem azt jelenti, hogy a harcot be kell fejezni. Utána – nem hiszem, hogy tévednék – ismét katonazene. Már sötét van. Amikor bejelenti a rádió. Szálasi kiáltványa következik. Hadparancs a fegyveres nemzethez. Nos, a szöveget ennyi év után és ennyi minden kötelezően átélendő után nehezen tudnám felidézni. A keserűen gyilkosan fogalmazó Szabó Dezsőt csak később olvastam. De a hadparancs valami olyasmi lehetett, ahogyan ő jellemezte Szálasi írásait. Hogy fölöttük a kriminológia és a patológia egymás hajába kap. Erre sodorta szeptember 9 és október 15 között az erdélyi értelmiségiek tiszta szándékát a zavarosan zajló hazai történelem. Ám e kényszerű kitérő után érdemes visszalépni az Erdélyi Magyar Tanács a kormányzóhoz intézett memorandumához. A Belvederétől a Bukarest felé vezető úthoz. Az utat kikövező szándékokhoz és az úton megesegett történésekhez. Amik az út egy szakaszát lezárják, és egy másik szakaszát megnyitják. Ezen a választóvonalon elkerülhetetlen – már csak a feszültségek lazítása céljából is elkerülhetetlen – megidézni egy feddhetetlenül nemes alakot. Márton Áron erdélyi római katolikus püspök feddhetetlenül nemes alakját.

Exkurzus Márton Áronról

■ Ő áll a választóvonalon. Lezárva a szakaszt, ami '44 –ig tart. Megnyitva a szakaszt, ami '45-ben kezdődik. A lezáró aktus a szentbeszéd, amit a kolozsvári Szent Mihály templomban tart '44 május 18-án. A megnyitó aktus a levél, amit Groza Péter miniszterelnöknek ír, '46 január 28-án. Maga Csíkszentdomokosról jön. A bűnököt megbüntető csodák földjéről. Ahol a harangütőt elrabló harangozót elnyeli a Feneketlen-tó. Ahol a fejedelem meggyilkolásának helyén hét esztendeig vérzik a föld. Bűnököt büntető csodákat nem tesz. De beszédében a bűnökre figyelmeztet. És mennyei és földi megtorlásukkal fenyeget. De levelében a bűnököt felsorolja. És kiváltó okainak jövőbeni megszüntetését kívánja. Két etikai és politikai remekmű. Logikájukat kőbe vésni és tanítani kellene. Hogy felnövő nemzedékek a jövőre készüljenek belőle. A beszéd a zsidóüldözés ellen szól. Hivatkozva az emberi nem egységére, az ebből fakadó egyetemes testvériségre és ezért kötelező felebaráti szeretetre. Ami kizárja a magasabb és alacsonyabb rendű fajok megkülönböztetését. És minden ebből fakadó politikai következtetés megfogalmazhatóságát. A levél a magyarság a háború befejezése utáni üldöztetésének tényeit sorolja fel. És a kül- és belpolitikában a nemzetközi kapcsolatokat szabályozó alapokmányok elveinek megvalósítását követeli. Két fogalmazvány egy racionálisabb és humánusabb emberi berendezkedésnek etikai és politikai álomvilágáról.

Nem élhettem a világában. De boldog vagyok, hogy találkozhattam vele. Gyerekként, amikor püspökké szentelték. És kiskamaszként, amikor bérháromszorosítottam, és amikor beszédét hallgattam.

Tovább Bukarest felé – a második összeomlás után

■ Tehát Románia „kiugrik” a háborúból. Kiemelkedik a végzetesen vesztesek közül. Majdnem a győztesek közelébe. Tehát Magyarország bennragad a háborúban. Oda zuhan a végzetesen vesztesek közé. Majdnem a megsemmisülés közelébe. Mi is történik ezalatt és ezután? Csak egy kemény tény. Október 11-én elesik Kolozsvár. A román hadsereg, ha nem is győztesen, de a győztesekkel együtt érkezik oda. A magyar hadsereg pedig vesztesen a vesztesekkel együtt menekül onnan. Együtt a győztesekkel – együtt a vesztesekkel Mi is következhet ebből?

Megvalósul egy furcsa, labilis, önmagáról sokat elképzelni képes, önmagában mindezt megvalósítani képtelen világ. „Enyhén” felstilizálva „Észak-erdélyi köztársaságnak” is nevezik. Nem hosszú időszak. Szűkebben öt-hat hónap. '44 októberétől '45 márciusáig, Kolozsvár elestétől a Groza-kormány megalakulásáig – tágabban három év. '44 októberétől '47 karácsonyáig, Kolozsvár elestétől a királyság megbuktatásáig tart. A realitásban kaotikus rendetlenség. Amiből kinőhetne valami társadalmi rend. De nem nő ki. Mert nincs rá idő. És külső erők másképpen alakítják. A fantáziában ott a társadalmi rend. De a fantáziától messze a realitás. Milyen is lehet a realitás és a fantasztikum viszonya? Milyenek is lehetnek a realitás alapkérdései? Erről – nem tehetek róla! – eszembe jut az erdélyi múlt, szüleim felnőttkora, az én kisgyermekkorom nem jelentéktelen alakja. Krenner Miklós, Spectator, a híres publicista félig feledett, bár igazán súlyos életműve. Feltételezései a két háború közötti periódus néhány alapkérdéséről. És főképpen a realitás és fantázia sorsot formáló történelmi viszonyáról. Nemrég olvastam újra. Az alapkérdések között megfontolásai a határok meghatározásának lehetséges változatairól. Határok a történelmi hagyományok alapján, határok a népesedési viszonyok alapján, átszellemített határok a népek között megvalósítható közös, humánus emberi jövőendő alapján. Ám a leginkább megfontolandó nevezetes megfogalmazása a realitás és fantázia sorsot formáló történelmi viszonyáról. Igen. A reálfantasztikum félig bölcséleti, félig költői kategóriája. A megbillent vagy fejtetőre is állt történelmi szituáció. (Mint Szabédi László mester-novellájában, *A rákban*. Ahol az érzékelésében megzavart kísérleti állat a gonosz manipulációban a függőlegeset véli vízszintesnek, a vízszinteset függőlegesnek.) Benne a fantázia, a képzelet világa nem válhat realitássá, valósággá. De a realitás, a valóság világa rossz fantáziává, rémképzeletté alakulhat. Vagyis a teljesíthetetlen vágy önmagá torzképévé deformálódhat. Az irreális álom kízó képzelgessé infantilizálódhat. Ne értsük félre. Nem pszichoanalízisről van szó. Hanem erdélyi történelméről. Nem társadalomfilozófiai elemzésről. De önmarcangoló, lírizáló publicisztikáról.

Még néhány megjegyzés az „észak-erdélyi köztársaságról”. Úgy tűnik, minden irányban nyitott. Sokfelé szabad az út. Csak egy-egy példát. Egy, ha nem is demokratikus, de náciellenes Románia felé. Amerre a fiatal király az Antonescu-hatalomtól megszabadult katonakormányai mennének. Vagy amerre a háború előtti Románia történelmi pártjai mentek volna. Egy többpártrendszeren vagy többféle autonómián alapuló közép-európai demokrácia felé. Amiről az első háború után Jászi Oszkár, a két világháború között Krenner Miklós álmodott. És amerre az első háború után a pártok közötti „csucsai paktum” tapogatózott. Netán valamiféle önálló Erdély irányában. Amiről akkortájt néha felizzó hangulatú gyűlések szónokai beszéltek. De magyarországi béketervezők is hozzá alkotmányvázlatokat készítettek. Nehéz lenne szabadulni a gondolattól. Magyar részről mindezek a változatok többségükben

visszafelé mutatnak. Az első háború végére. Amit '18-ban a Gyulafehérvári Nyilatkozat és '22-ben Kós Károly röpirata, a *Kiáltó Szó* és évtizedekkel később a kolozsvári értelmiségiek röpirata, a *Hívó Szó* fogalmazott meg. Vagyis a régi dilemma a változatlan tét. A romániai magyarság autonómiájának megteremtése, tartalma és minősége. Erre hoz egy furcsa „megoldást” az „észak-erdélyi köztársaság” egyik lezáró aktsusa. A Groza-kormány megszületése. Úgy tűnik, hisz a szó mágikus, valóságot teremtő vagy a valóságot megváltoztató erejében. Ami a nem létezőből létezőt teremthet. A nemből igent varázsolhat. A demokratikus autonómiát bolsevisztikus diktatúrává szuggerálhatja. Nem egyszerre, egyetlen parancsszóval. Inkább lassan, apró lépésekkel. Így lesz '45 márciusától '47 karácsonyáig, a Groza-kormány megalakulásától a királyság megbuktatásáig nemcsak az „észak-erdélyi köztársaság”, de egész Románia egy sokféle demokrácia valamilyen változatának lehetőségéből a bolsevik típusú diktatúra majdnem egyetlen típusának valóságává. Legalábbis erre vezetett az útja.

E folyamat kulcsfigurája kétségtelenül Petru Groza. Alakja e tekintetben is megkerülhetetlen.

A búcsúzó Poszler György

■ „Erdély a gyerekkori múlt és az öregkori jelen. A fájdalmas nosztalgiák és az öngyöttrő dilemmák korszaka. Be kell lépni vagy vissza kell lépni e világba. Hogy a borús gondolatok megfogalmazhatók legyenek.” Ezeket a mondatokat Poszler György akadémikus 2015. július 20-án Kolozsvárra átküldött, a *Korunk*nak szánt utolsó írásának bevezetőjében találja az olvasó – akkor, amikor a szerző már kilépett a világból.

Jelképesnek mondható a július 20-i dátum és Poszler György augusztus 13-i halálának közelsége. Leromlott fizikai állapotban, ám szellemi erejének összpontosításával, mintegy évi rákészléssel, sikerült megírnia a búcsúzó nagy esszét, a *Bizonytalan remények és tétova kételyek* című történelmi és irodalmi összefoglalást, személyes emlékezést, betetőzve az Erdély-témában korábban közreadott szövegeit. (Épp egy évtizeddel ezelőtt a Komp-Press–Korunk Baráti Társaság kiadásában jelent meg *A „másik” város* címmel a Kolozsvárhoz kapcsolódó „emléktöredékek, vallomások, nosztalgiaesszék” gyűjteménye, az Ariadné Könyvek sorozatában.) A *Bizonytalan remények és tétova kételyek* Trianontól, illetve a *Kiáltó Szó*tól az 1989. decemberi *Hívó Szó*ig, sőt a 2010-es évekig követi az eseményeket, a közönség, az intézmények és egyes erdélyi személyiségek sorsát.

Az így, ezzel a vallomással elbúcsúzott Poszler György emléke, egy kiemelkedő teoretikus és irodalomtörténeti életmű teljessége marad velünk, bennünk, kortársaiban, barátaiban és tanítványaiban.

K. L.